

Milli Saraylar

KÜLTÜR - SANAT - TARİH DERGİSİ SAYI: 6 / 2010

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINI
İSTANBUL 2010

Dolmabahçe Sarayı Bahçe Fenerleri'nin Osmanlı Dönemi'ndeki Değişimi

Damla ACAR*

Ondokuzuncu yüzyıl fotoğraflarında Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı'nın bahçelerinde birbirinden çok farklı özellikler taşıyan aydınlatma elemanları göze çarpmaktadır. Bu makale, Dolmabahçe Sarayı fenerlerinin 1856 yılından başlayarak geçirdikleri değişimi ele almaktadır. Makalede, Şekil 1'de gösterilen fener tiplerinden ilk üçü ele alınmıştır. Diğer fener tipleri ile ilgili araştırma süրdüğünden, ayrı bir yazıda ele alınabilecekleri düşünülmektedir. Bu yazı, fener direk ve başlıklarında Eylül 2008'de başlayan onarım ve restorasyon çalışmaları kapsamında yapılan literatür taramasına dayanmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Havagazı ile İlk Dış Mekân Aydınlatması: Dolmabahçe Sarayı

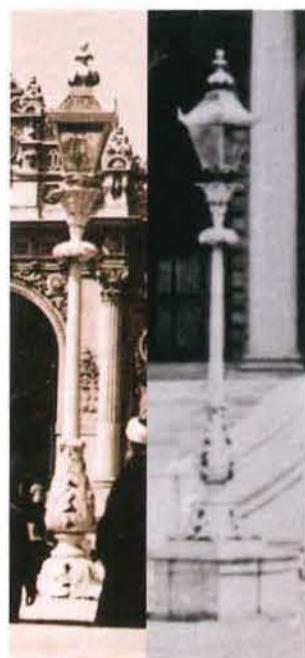
Gaz lambaları borularla birbirlerine eklenmiş olarak ilk kez Londra'da 1807 yılında dış mekan aydınlatma aracı olarak kullanılmıştır. 1817 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Baltimore şehrinde; ardından 1829 yılında Paris'te, gaz fenerleri ilk kez sokak aydınlatmasında kullanılmıştır. İstanbul'un modern şehir aydınlatması çalışmalarının başlaması ise 1856 yılını bulur. Dolmabahçe Gazhanesi'nin inşası saray ile birlikte 1853 yılında tamamlanmış ve sarayın aydınlatılması için gerekli havagazı Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk kez burada üretilmiştir. Saray ve müstemilatı 7 Haziran 1856'da resmi bir törenle kullanıma açılmış ve aynı yıl Dolmabahçe Gazhanesi'nden Beyoğlu bölgésine havagazı verilmeye başlanmıştır. 1865 yılında tamamlanan Beylerbeyi Sarayı ise aynı yıl yaptırılan Kuzguncuk Gazhanesi'nden elde edilen kömür gazi ile modern bir biçimde aydınlatılmıştır.¹ Havagazı ile dış mekan aydınlatmasının yaygınlaşması fener direkleri ve başlıklarının tasarımını da etkilemiştir. Sadece geceleri aydınlatan araçlar olarak görülen fenerler zamanla birer kent mobilyası haline gelmişlerdir.

19. Yüzyılda Fener (Fener Başlığı ve Direği) Tipleri

TİP 1

TİP 2

TİP 3 (A-B)

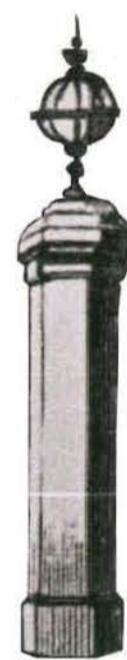
TİP 4

TİP 5

TİP 6

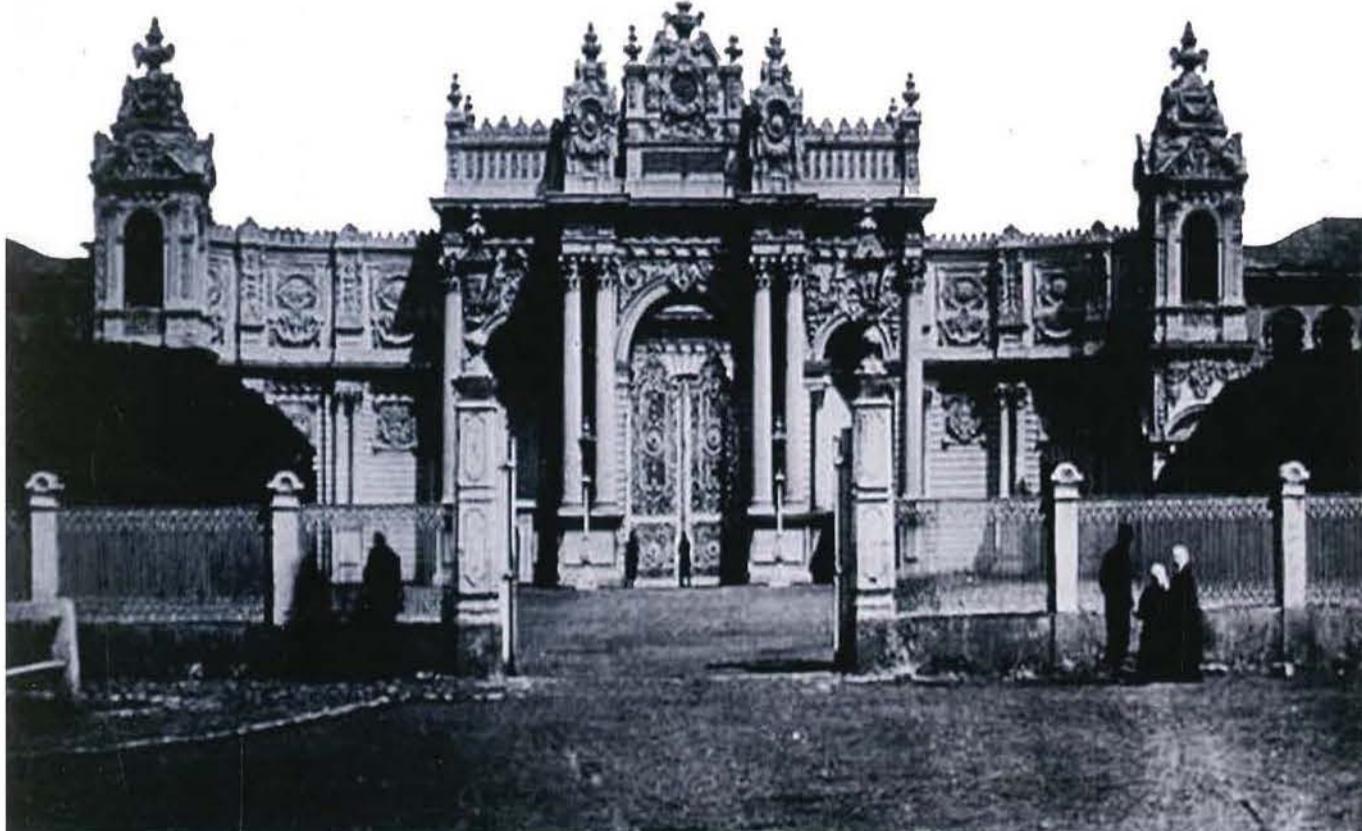

TİP 7

Dolmabahçe Sarayı Bahçe Fenerlerinin Ondokuzuncu Yüzyıl Tipolojisi ve Değişimi

Ondokuzuncu yüzyıl fotoğraflarında Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayı'nın bahçelerinde 7 tip direk ve fener başlığı göze çarpmaktadır. Bu fenerlerin direkleri dökme (pik) demir, başlıklar ise pirinçtir. Zaman içinde birçok müdahale gören fener başlıkları ve direkleri, en kapsamlı onarımı havagazından elektriğe geçilen 1950'li yıllarda görmüşlerdir. Elektriğe geçiş kaçınılmaz olarak fenerlerin tasarımını da etkilemiştir. Önceleri yanma için yeterli oksijen sağlamak ve bu arada camlarda is oluşmasını engellemek amacıyla minik bir baca formunda olan fenerin üst

1

kısımında delikler bırakılmış (Resim 8) ve görevlilerin dışarıdan elle kolaylıkla yakılmaları için alt kısımları açık üretilmiştir. (Resim 14). Fener başlığına yağmur ve kar suyu girişini engellemek için tüm hava delikleri kapatılmıştır (Resim 13-c). Dökme demir direklerin içindeki havagazı boruları sökürek elektrik kabloları geçirilmiştir.

Diğer bir müdahale, dönemin eğilimlerinden etkilenerek fener başlıklarının değiştirilmesidir. Mabeyn Bahçesi'ndeki ilk dönem Viktoryan fener başlıklarının (Resim 9 ve 13-a) yerini Abdülaziz ya da Abdülhamid döneminde, Marsilya'dan gelen silindir fener başlıkları almıştır (Resim 12, 13-b ve 15). Fener direklerine dokunulmayan bu müdahalelerde sadece başlıklar değiştirilmiştir.

Fener tiplerinden ilki ana giriş kapısının parmaklık babaları üzerine duran ve 1880'lı yıllarda çekilen bir fotoğrafta görüntülenen başlıktır (Resim 1). 1890 yılında yapımı tamamlanan saat kulesini de içine alan bugünkü bahçe duvarı fotoğrafta görülen duvar değildir. Duvar ve üzerindeki fener başlıkları 19. yüzyıl fotoğraflarından yararlanılarak 1990'lı yıllarda yeniden yapılmıştır (Resim 2).

İkinci tip fener direği, 19. yüzyıl fotoğraflarında Hazine Kapı ve Binek Kapı'nın önünde görülmektedir (Resim 3, 4, 5 ve 6). Günümüzde Mabeyn Bahçesi'nin girişinde de bu fener direklerinden bulunmaktadır (Resim 8-a). Bu direklerin birinin üzerinde R.W.WINFIELD BIRMINGHAM damgası okunmaktadır (Resim 8-b). İkinci tip fener direklerinin tamamında bulunan

2

3

3a

bu damgaların boyalı katmanlarının altında kalarak neredeyse yok olduğu görülmektedir. Serpil Çelik'in 2000 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, Winfield'in Dolmabahçe Sarayı Muayede salonunun galeri katı için de aydınlatma elemanı ürettiğini belirtmektedir. Çelik, Winfield damgasını galeri katının duvarına monte edilen pik (dökme) demir aydınlatma direklerinde tespit etmiştir.² 19. yüzyılda dökme demir ve pirinç ürünler konusunda önemli bir merkez olan Birmingham şehrinde F & C Osler firmasının da Dolmabahçe Sarayı iç mekanlarının aydınlatılması için kollu büyük şamdanlar ürettiği bilinmektedir.³ 1830'lu yıllara gelindiğinde Birmingham sadece İngiltere'de değil dünyada dökme demir ve pirinç endüstrisinin kalbi olmuştu. Bu şehirde üretim yapan dökme demir ve pirinç atölyelerinden en büyüğü Robert Walter Winfield'e aitti. Şehirdeki atölyelerde ortalama 20-30 kişi çalışırken, Winfield'in atölyelerinde 1835 yılında 100 kişi, 1860 yılında ise 700 kişi çalışıyordu.⁴ Dolmabahçe sarayıının aydınlatma direklerinin üretiltiği 1855- 1856 yıllarında Winfield firması en parlak dönemini yaşıyordu. Hazine Kapı'nın önünde yer alan ve Winfield tarafından üretilen bu direklerin başlıklarları sonraki yıllarda başka fenerlerden devşirilerek değiştirilmiştir. Kare piramit şeklindeki özgün başlıkların direkler gibi Winfield tarafından üretilip üretilmediği konusunda bir belgeye rastlanmamıştır. Ancak, İngiltere'de Kraliçe Viktoria döneminde üretilen fener başlıklarları ile 19. yüzyıl fotoğraflarına yansyan kare piramit şeklindeki fener başlıklarları arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (Resim 9).

Hazine Kapı'nın önündeki direk ve fener başlığının aynısı 1860'lı yıllarda Binek Kapı ve Sultanat Kapı'nın önünde de yer almaktaydı (Resim 4 ve 6-a). Sultan Reşat dönemindeki fotoğraflar Binek Kapı'nın önündeki kare piramit şeklindeki fener başlığının 1910'lu yılların başında özgün formunu koruduğunu göstermektedir (Resim 5 ve 11). Winfield tarafından 1855-56 yıllarında üretilen fener direğine eğrisel formdaki üç kolumn ve dört adet küre fener başlığının daha sonra hangi tarihte ilave edildiği tam olarak saptanamamıştır; ancak başlıklar Atatürk'ün 1929'da Binek Kapı'da çekilen fotoğrafında görülmektedir (Resim 7). Dolayısıyla, bu eklemelerin 1918-1929 yılları arasında Cumhuriyetin ilanından hemen önce yapıldığı düşünülebilir.

4

3-3a Günümüzde Hazine kapı önünde duran fener ve 19. yüzyıldaki fenerlerin görünüşü.

4 1860'lı yıllarda Binek Kapı ve önündeki fener.

5 Sultan Reşat dönemi (1909-1918) Surre Alayı'nın çıkışı - Binek Kapı önündeki fener görülmektedir.

5

6 a 1860'lı yıllarda kullanılan tekli fener,
b 1910'lu yıllarda kullanılan tekli fener,
c 1918 yılından sonra fener direğine
eklenen ve günümüze kadar gelen
eğirisel üç kol ve dört küreden oluşan
fener (Binek Kapı önü).

7

Cumhuriyet döneminde Sultanat Kapı'nın önündeki fenerler Mabeyn Bahçesi'nin girişine taşınmıştır. Bu iki fener, bazı onarımlar geçirmekle birlikte, 1856 yılında İngiltere'den getirtildiği düşünülen ve Kargopoulo tarafından 1860'lı yıllarda görüntülenen Viktoryan fener başlıklarları ile birlikte günümüze kadar ulaşabilmiş iki örnektir (Resim 8).

Üçüncü tip fener direği Mabeyn Bahçesi'nde 1860'lı yıllarda Kargopoulo tarafından fotoğraflanmıştır. (Resim 10) Bu direk halen Mabeyn Bahçesi'nde bulunmakla birlikte kare piramit şeklindeki başlığı sonraki yıllarda dairesel-silindir bir başlıkla değiştirilmiştir. (Resim 11, 12 ve 13) Bu başlıklar Yıldız Sarayı fenerleri, Yıldız Şale fenerleri ve Yıldız Üniversitesi bahçe fenerleri ile aynıdır. Dolayısıyla, Sultan Abdülhamid döneminde (1876-1909) değiştiğimiş oldukları düşünülebilir. Ancak, Dolmabahçe Sarayı arşivinde kayıtlı olan 1870 yılına ait bir gümrük defterinde Marsilya'dan getirilen beş sandık demir fenerden bahsedilmektedir.⁵ Bu belge fener başlıklarının Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) de değişmiş olabileceğini akla getirmektedir. Mabeyn Bahçesi'ndeki fener başlıklarının Sultan Abdülaziz döneminde değiştiği kesin olarak saptanamamakla birlikte 1870'li yılların başında fener başlığı taleplerinin İngiltere-Birmingham yerine Fransa-Marsilya'ya yöneldiği anlaşılmaktadır. Silindir fener başlıklarının 19. yüzyıl Fransası'ndaki örnekleri ile dikkat çekici benzerliği bu savı desteklemektedir. (Resim 15).

8

a

b

7 Atatürk Binek Kapı'nın
merdivenlerinde - 1929.

8 a Onarım geçirmekle birlikte 1856
yılındaki özgün başlıklarını koruyan
iki fener.

b Fener direğindeki damga (Mabeyn
Bahçesi giriş).

9

10

9 19. yüzyılda Birmingham'da üretilen
pirinç fener başlığı.⁶

10 1860'lı yıllarda Mabeyn
Bahçesi'ndeki fenerler.

11 Sultan Reşat dönemi (1909-1918)
kurban bayramı kutlamaları-Mabeyn
Bahçesi'ndeki silindir fener başlıklar
görülmektedir.

12 Sultan Reşat dönemi (1909-1918)
Kurban Bayramı kutlamaları-Mabeyn
Bahçesi'ndeki silindir fener başlıklar
görülmektedir.

11

12

13

a

b

c

14

b

15

*Y. Mimar, TBMM Milli Saraylar.

NOTLAR

- Mehmet Mazak, "Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)", *EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu*, İzmir, Aralık 2007.
- Serpil Çelik, "Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu Galeri Katı Aydınlatma Elemanları", *Dolmabahçe Sarayı Dergisi*, S: 1, 2001.
- John P. Smith, "F & C Osler, A Major Supplier of Light Fittings to The Dolmabahçe Palace", *150. yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler*, C: I, s. 536- 544.
- <http://www.search.revolutionaryplayers.org.uk/content/files/49/49/330.txt>-The Brass Industry and Brass Workers in Birmingham (Erişim Tarihi: 15.02.2009).
- BOA – 28663, HH.D, belge sıra no: 26.
- www.salvo.co.uk/lighting/forsale.htm Antika obje satışı sitesi (Erişim Tarihi: 09. 07. 2009).
- www.sellingantiques.co.uk – Antika obje satışı yapan bir firmanın sitesi (Erişim Tarihi: 1.03.2009).

13 a 1860'lı yıllarda kullanılan fener,
b 1910'lu yıllarda kullanılan fener,
c Günümüzde Mabeyn bahçesi'ndeki
fener.

14 a Yıldız Sarayıındaki fener başlığı ve
b Yıldız Üniversitesi'nin bahçesinde
bulunan fener başlıkları.

15 19. yüzyılda Fransa'da üretilen fener
başlığı⁷.

KAYNAKÇA

- ÇELİK, Serpil, "Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu Galeri Katı Aydınlatma Elemanları", *Dolmabahçe Sarayı Dergisi*, S: 1, 2001.
- MAZAK, Mehmet, "Türkiye'de Modern Aydınlatmanın Başlangıcı ve Aydınlatma Tarihimize Genel Bir Bakış (1853-1930)", *EMO IV. Ulusal Aydınlatma Sempozyumu*, İzmir, Aralık 2007.
- SMITH, John P., "F & C Osler, A Major Supplier of Light Fittings to The Dolmabahçe Palace", *150. yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu 23-26 Kasım 2006 Bildiriler*, C: I, s. 536- 544.
- BOA – 28663, HH.D, belge sıra no: 26.
- <http://www.search.revolutionaryplayers.org.uk/content/files/49/49/330.txt>-The Brass Industry and Brass Workers in Birmingham (Erişim Tarihi: 15.02.2009).
- www.salvo.co.uk/lighting/forsale.htm Antika obje satışı sitesi (Erişim Tarihi: 09.07.2009).
- www.sellingantiques.co.uk – Antika obje satışı yapan bir firmanın sitesi (Erişim Tarihi: 1.03.2009).

